

Оксана ВЕРБОВЕЦЬКА

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
Oksana_Werbowetska@ukr.net

Ірина ЗАМОЛЬСЬКА

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ УЧНЯМИ 11 КЛАСУ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

Профільне навчання української мови орієнтоване на посиленій розвиток мовленнєвих і пізнавальних здібностей старшокласників, стимулювання їхнього креативного мислення, уяви та формування чуття слова. Результатом такого навчання стає становлення відповідального й свідомого мовця, здатного ефективно спілкуватися, творчо мислити, самостійно здобувати знання й постійно вдосконалювати їх рівень.

Мета профільного навчання української мови полягає у «формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається активною громадською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати» [5].

Досягнення мети профільного навчання української мови пов'язане із реалізацією сучасних наукових підходів: особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного та текстоцентричного. Зміст навчального матеріалу програми структурується з урахуванням тісно взаємопов'язаних лінгвістичної, мовної, мовленнєвої (комунікативної), соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) ліній.

У старшій профільній школі компетентності, закладені на попередніх етапах освіти та вже доведені до рівня стійких навичок, не лише закріплюються, а й отримують нове функціональне наповнення. Навчальний зміст орієнтується на виконання більш ускладнених завдань, передусім тих, що вимагають урахування контексту та усвідомленого добору нормативних мовних засобів. У межах профільного навчання пріоритетом стає формування лінгвокультурологічної, соціолінгвістичної й прагматичної компетентностей.

Теоретичні засади навчання синтаксису досліджували С. Єрмоленко, Н. Іваницька, І. Кухарчук, В. Мельничайко, Р. Христианінова та інші;

методичні аспекти вивчення словосполучення в українській мові розкривали І. Вихованець, А. Грищенко, П. Дудик, А. Загнітко, О. Мельничук, Т. Ніколашина, І. Павлова та інші. Однак, на сьогодні словосполученню у вивченні синтаксису відводиться другорядна роль, порівняно із реченням, а, крім того, шкільна програма передбачає опрацювання традиційних синтаксичних теорій, чим обмежує розгляд виражальних можливостей цих одиниць.

Мета дослідження – окреслити методичні особливості вивчення словосполучення у профільній школі.

Вивчення словосполучення в закладах загальної середньої освіти починається у початковій школі із ознайомлення зі сполуками слів, продовжується як пропедевтичне вивчення в 5 класі, у 6–7 класах розглядається під час вивчення морфології, а у 8–9 класах відбувається опрацювання питання словосполучення як у теоретичному аспекті, так і у плані практичного застосування. У старшій школі відбувається систематизація та узагальнення матеріалу [3].

В 11 класі Програма профільного навчання передбачає вивчення української мови 4 год. на тиждень. Розділ «Поглиблення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики» вивчається упродовж 24 год. Він включає вивчення тем: «Загальна характеристика синтаксичних одиниць», «Словосполучення як одиниця синтаксису», «Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова», «Типи підрядного зв'язку у словосполученні», «Використання синонімічних дієслівних словосполучень у різних стилях» [5].

Послідовне й багаторазове опрацювання теми словосполучення протягом усього шкільного навчання забезпечує повне розуміння цієї синтаксичної одиниці та її характерних ознак, проте здебільшого спирається на традиційні концепції. Однак у сучасних мовознавчих студіях дедалі частіше наголошують про потребу ознайомлювати учнів з різними науковими теоріями, оскільки «психологічні особливості старшокласників характеризуються високим рівнем мисленнєвої активності й самостійності... Звичайний навчальний інтерес у них переходить у зацікавлення науковими питаннями, теоретичними проблемами та окремими галузями знань» [2, с. 45]. А також, як зазначають Т. Ніколашина та І. Павлова, старшокласники, маючи базову підготовку із синтаксису, можуть сприймати альтернативні погляди на проблему й осмислювати їх у ширшому науковому контексті. Такий підхід допоможе вийти за межі обов'язкової навчальної програми, сприятиме зверненню учнів до наукових джерел і стане основою розвитку їхньої самостійної пізнавальної активності [3].

У підручнику «Українська мова (профільний рівень) (С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова (Харків, 2019)) [4] подано необхідну інформацію для повторення словосполучення, зокрема теми «Словосполучення як одиниця синтаксису», «Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова», «Типи підрядного зв'язку в словосполученні» та «Використання синонімічних безпріменникових і

прийменникових словосполучень у різних стилях». Там розміщені вправи на виділення словосполучень із тексту/речень та на визначення їх синтаксичної ролі у реченні; на виявлення словосполучень різних за будовою, морфологічним вираженням головного слова та характером синтаксичних відношень, на заміну їх синонімічними відповідниками. До того ж, підручник пропонує роботу із виявлення словосполучень у різних за стилем текстах, зокрема і поетичних. Повторення вивчення цих синтаксичних одиниць відбувається у ході виконання вправ на уведення в речення різних сполук (синтаксичне словосполучення, фразеологічне чи лексичне), а завершується виконанням творчих завдань на побудову висловлювання з використанням теоретичних знань з теми. Завдання спрямовані на опрацювання лише підрядних словосполучень: завдань на опрацювання словосполучень із сурядним зв'язком немає.

Важливо те, що паралельно у підручнику є змога за QR-кодом повторити необхідний теоретичний матеріал, поглибити інформацію, підручник містить тексти пізнавального характеру та у ході виконання інших завдань учні мають змогу покращити рівень культури мови щодо вживання безприйменникових і прийменникових словосполучень.

На заняттях з вивчення синтаксису, зокрема словосполучення, у профільних класах доцільно застосовувати різноманітні форми й методи роботи, зокрема лекційно-семінарські заняття, наукові доповіді, написання і захист рефератів, самостійне опрацювання навчальної та довідкової літератури, роботу з лінгвістичними онлайн-ресурсами, ознайомлення з творчістю вчених-лінгвістів; дослідницькі й творчі завдання (написання, аналіз, редагування текстів, їх трансформація), підготовка проєктів. Важливою при цьому є проблемно-пошукова діяльність, аналітична робота з різними текстами (від фольклорних до медіаматеріалів), а також позакласна активність: участь у відеоконференціях, олімпіадах, круглих столах; вивчення теми на інтегрованих уроках, на заняттях лінгвістичних гуртків чи спецкурсах [1, с. 36–42]. Серед інтерактивних методів навчання ефективними, на нашу думку, будуть дебати, диспути, кейс-метод, метод проєктів, портфоліо, «круглий стіл», метод «асоціативного куща», «броунівський рух», «коло ідей» та інші.

Навчання синтаксису в 11 класі потребує переходу від завдань репродуктивного рівня до продуктивного й творчого. Вправи розташовані від простих (актуалізація знань) до складних (творчі та дослідницькі), що створює логічне навчальне навантаження та поступове його ускладнення. Вони охоплюють різні способи пізнання: творчі вправи, групові форми роботи та завдання з вибором (теми, рівня складності). Це враховує інтереси та індивідуальні можливості кожного учня. Великою ефективністю відзначається використання онлайн-сервісів, платформ та інструментів, що активізують увагу, сприяють зацікавленості.

Вправи із вивчення словосполучення на прикладі власних назв – заголовків поетичних текстів, важливі у різних аспектах, оскільки на вивчення власних назв за Програмою профільної школи відведено лише заняття із

вивчення топонімів та ономастики загалом при вивченні лексики, а власні назви є важливою групою мовних одиниць, які несуть лінгвокультурологічну інформацію і сприяють формуванню усього спектру визначених Програмою компетентностей школяра.

На різних етапах опрацювання словосполучення в профільній школі можна використати вправи із виділення цих одиниць серед заголовків творів автора, виявити їх ознаки, визначити ядерне слово, погрупувати за тематичним критерієм; вправи на розмежування словосполучень і непоширених речень; виділення із заголовків-речень словосполучень, їх розбір і визначення семантичних відношень; запропонувати групову роботу – знайти у заголовках словосполучення різного типу (кожна група має інше завдання) чи на створення художніх мініатюр із домінуванням словосполучень із різними типами зв'язку за заголовками автора; завдання на створення інтерактивної карти словосполучень та ін. Як форму домашньої роботи можна запропонувати учням створення портфоліо. Такий вид діяльності спрямований на впорядкування результатів індивідуальної навчальної праці, узагальнення, поглиблення та розширення знань, здобутих під час уроків. Практичне завдання може полягати в виписуванні прикладів заголовків-словосполучень з творів улюблених митців.

Таким чином, засвоєння синтаксичних норм української мови є важливою складовою загальної мовної підготовки школярів. Серед ключових чинників варто виокремити впровадження компетентнісного підходу, використання якісно дібраного навчально-методичного матеріалу, поєднання навчання, розвитку та виховання, а також заохочення до навчальної взаємодії.

Залучення художніх текстів, зокрема аналіз заголовків-словосполучень художніх текстів, дослідження їхньої стилістичної ролі та виконання міні-досліджень забезпечує міжпредметну інтеграцію з українською літературою, культурологією та іншими.

Список використаних джерел

1. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навч.-метод. посіб. для студ. укр. відділення філолог. фак. Львів, 2018. 202 с.
2. Логвіненко Н. Факультативи як форма організації диференціації та індивідуалізації навчання старшокласників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 43–48.
3. Ніколашина Т.І., Павлова І.Г. Особливості вивчення словосполучення у школі: новий погляд на проблему. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Вип. 3 (206). С. 88–93.
4. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с. : іл.
5. Українська мова. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. 2017. 84 с.